

Az ember tragédiája - egy másik tragédia

Vankó Gábor

Nyugat-magyarországi Egyetem, Apáczai Csere János Kar

Tanító szak, vizuális nevelés szakirány

Témavezető: dr. Gál Zoltán, intézetigazgató főiskolai tanár

*Minden dolog a létezés által születik meg.
De maga a létezés a nem-létezésből születik.*
(Popper Péter)

Madách Imre: Az ember tragédiája - egy másik tragédia

Az ember tragédiája kétségen felül álló remekmű, így többrétű megközelítése nemcsak lehetséges, de szükséges is, ezen felül az egyes területek, úgymint irodalomtörténeti, filozófiai, szociológiai, teológiai elemzései is szükségszerűen sokfélék és folyamatosan aktualizálódóak. Dolgozatom megírásakor elsősorban saját benyomásaim és gondolataim rögzítettem. A dolgozat célja, hogy megkíséreljen rámutatni egy eddig talán kevésbé vizsgált perspektívára, melyből nézve a Tragédia szereplőinek döntései, motivációik, karakterük új megvilágításba kerül, így bemutatva egy másik tragédiát.

Hódít az elértéktelenedés, a „nem tudom és nem is érdekel” hozzáállás; a hit és tudás megbízhatósága is problematikusává válik. Ennek a problémakörnek megvilágítására alkalmas lett volna más irodalmi vagy filozófiai mű is - Goethe Faustjától Nietzsche írásain át az ó és újkor számos remekével bezáróan, mégis Az ember tragédiája mellett döntöttem. Számomra Madách művének aktualitását ma az a konstans válságérzet adja, melyet életünkben napról napra érzékelhetünk, a Tragédiában színről színre követhetünk. Az író kérdései: halhatatlan-e a lélek? Szabad-e az ember? Nemesedik-e az ember? *Megy-e előbbre majdan fajzatom?* akkor és azóta is időszerűek, gondolatébresztők, az adott válaszok sokszor vitákat generáltak. A vita azonban nem meddő, az új és újabb elemzések minden generációban kialakíthatnak egy elfogadható képet a tragédiáról.

Az első színben, a mennyekben, megismerkedünk a történet mozgatóival: Két erő harcol, de nem a jó és a rossz, később meglátjuk, inkább egy igen és egy nem. A fennálló harmóniát képviseli Isten, az alkotó, neki szól az angyalok himnusza. A klasszikus filozófiai idealizmus jelenik meg, a *megtestesült örökös nagy eszme* képében. De az Úr zsarnokként szerepel, előtte a világ meg kell hogy hajoljon. Isten az Eszme, az Erő, a Jóság, de ugyanakkor *mindentől, mit lehelni enged,/ méltó adót szent zsámolyára vár*. Hódol tehát az antropomorfizált világegyetem, csillagok, bolygók vonulnak el Isten trónja előtt, köztük a Föld szelleme (Striker 1996). Látjuk, az Úrtól származik minden, és pillantásától függ a vég. Nem lehet szó nélkül hagyni azt a párhuzamosságot és áthallást, amit a Teremtő effajta ábrázolása kelt. A fényes trónuson helyet foglaló, öntelt és hiú, talpnyalókkal körülvett Úr nem is annyira rejtetten politikai analógiába hozható bármely uralkodó elittel, Madách esetében az osztrák császárral. (András 1983)

Az angyalok hozsannája az anyagot, időt és életet köszöni meg, a teremtet világ gondolatból térbe helyezését. Lucifer azonban hallgat és már a hallgatása is kiváltja a Mindenható haragját. Az Úr szemrehányó kérdésére válaszol csak, amikor a teremtés értékét vonja kétségbe, hisz nem többről

van szó, minthogy az Isten egy kényszernek alávetve azt teremti meg csupán, ami lehetséges, az anyag, a tulajdonságaival együtt megmásíthatatlan. A tudat és a tárgyak kölcsönösen függenek egymástól, épp annyira elválaszthatatlanok, mint a jobb és a bal fogalma. Az abszolút nem a tudat tárgya, az a tudaton túl van, s ha ez nem volna még elég, a teremtés kicsinységét mi sem jelzi jobban, mint az, hogy *Az ember ezt, ha egykor ellesi,/ Vegykonyhájában szintén megteszi ... Kotyvaszt, s magát Istennek képzeli.* Lucifer helyénvalónak tartja az angyalok karának dicséretet, az angyalok, mint teremtmények kell is, hogy tiszteljék az Urat, de a tagadás ősi szelleme mindöröktől fogva él, a teremtést kikényszerítő erő egyenrangú az Istennel. Az a gát, melyet legyőzött a teremtés, maga a nemlét, a tagadás, egy nem a világra és bármire, a nemet mondásra való képesség önmagában. A következő párhuzamokból világossá válik az egyenrangúság mibenléte:

*Te anyagot szültél, én tért nyerék,
Az élet mellett ott van a halál,
A boldogságnál a lehangolás,
A fénynél árnyék, kétség és remény. -
Ott állok, látod, hol te, mindenütt,
S ki így ösmérlek, még hódoljak-e?*

Becsülheti-e az életet az, aki nem ismeri a halált? Ismerheti-e a fényt, aki sohasem volt sötétségben? Elfogadhatjuk tehát, hogy a tragédiában Isten és Lucifer valóban egyenrangú felek, létezésük egymást feltételezi, a teremtés közös művük. Számomra fontosabbnak tűnik azonban az a vállalt szerep, melyet Lucifer magáénak vall: az úr legyőzi őt, s így, a semmi ellenében – gátjának kényszere alatt, de mégis áttörve azt – születik meg a lét. Lucifer elbukik tehát, miközben azt adja, mi lényege. Sorsának lehangsúlyosabb eleme nem ez a bukás, hanem hogy *új erővel felkeljen szüntelen.* Ez lesz az az elem, ami a tragédia igazi hőségé emeli majd őt.

Az Úr teremtette világ tökéletlenségét már önmagában bizonyítja Lucifer ellenszegülése mellett az, hogy az Úr, ki oly meggyőződéssel állította, hogy *be van fejezve a nagy mű,* most mégis változtatni kényszerül. Elűzi Lucifert a mennyekből, kitagadja minden szellemkapcsolatból. Ez a változtatás maga a balsiker, mert a kinyilatkoztatott erkölcsi csúcs, a nem cselekvő hatalom kényszerül cselekvésre. Ez a beavatkozás fontos lépés az Istentől való elszakadás felé mert „Az ember az Istenével szemben a legtisztességtelenebb: neki nem szabad vétkeznie!”, (Nietzsche 2010:55.) Az, hogy Isten téved a tökéletességet illetően, saját tökéletességét teszi kérdőjelessé. Mégis, Isten figyelmezteti a tagadás szellemét: *Csatád hiú, az Úrnak ellenében;* bár ezt korábban maga Lucifer is elismerte mikor azt mondja: *Győztél felettem, mert az végzetem,/Hogy harcaimban bukjam szüntelen.*

E bukás oka nem az Isten lesz, hanem ugyanolyan kényszer, amely miatt teremt az Úr és tagad Lucifer, egyenlőségük e tekintetben nem is lehetne nyilvánvalóbb. Lucifernek a teremtésből kijáró jussa lesz az az archimédeszi pont, ahonnan a világ rendjét megdöntheti.

Az események forrása az első két színben tehát a Biblia, felhasználva Goethe, Byron és Milton gondolati leleményeit. Az édenben Ádám nem küzdő lény, önnön erejére nem támaszkodhat. Ebben az édeni életformában – ti. Az Úr vezeti az embert – nem létezik az akarat, se annak szabadsága, az embernek még kíváncsiság sem jutott, hiába kérdi Éva a tiltó szó hallatán Ádámot: - *Mért szebb e két fa, mint más; vagy miért/ Épp ez tilalmas?* – a válasz csak annyi: elég, hogy úgy van. Nem gondolkodó, csak érző lényekkel találkozik tehát az emberi alakot öltött Lucifer, megjelenésével megbontva a harmóniát. Az emberben először merül fel a kétség, önmagával és az Úrral szemben. Nem egyedülálló, kivételes hát? Rajta kívül más erők is működnek? Ha, mint látszik, igen, hasonlónak válhatna-e ezekhez? Lucifer úgy tesz, mintha önszántából érkezett volna, nem pedig száműzetésbe kergetve. Felkelti a nőben és férfiban is megbúvó hiúságot. Évát a szépség, Ádámot a bátorság képzelete ragadja meg. Nem ok nélkül bízhat Lucifer a sikerben, bár megtorpan egy pillanatra:

*S kétkedve állok mégis újra meg,
Nem küzdök-é hiába a tudás,
A nagyravágyás csábos fegyverével
Őellenek, kik közt, mint menhely áll,
Mely lankadástól óvja szívöket,
Emelve a bukót: az érzelem.
De mit töprengek. Az nyer, aki mer.*

Elszántan indul hát az új bukás felé.

Arra a kérdésre felelve, hogy mi végre jött az égből, Lucifer őszintén mondhatja, nincs itt másról szó, mint az akarat akarásáról:

*Küzdést kívánok, diszharmóniát,
Mely új erőt szül, új világot ad,
Hol a lélek magában nagy lehet,
Hová, ki bátor, az velem jöhet.*

Az akarat ész nélkül vak, ez az ösztön. Az embernek *akarnia* kell a megismerést, akarnia a hatalmat. Megismerni a világot csak önmagunkon keresztül tudjuk, ezért kerül majd Ádám a történelmi színekben új és új helyzetekbe. Lucifer azzal, hogy felkelti az emberben az akaratot szabaddá is teszi. A megismerni vágyás, az akarat kifejeződése. „Ha az ember *akar*, úgy valamit is akar: akarattevékenysége mindig egy tárgyra irányul s csak ilyennel való viszonyban gondolható.” (Schopenhauer 1991, 17. p.) Mit is akart hát az ember?

Hogy Ádám megszabaduljon a *gyapjas állati* léttől, szükségszerű, hogy vegyen a tudás fájáról. Az emberpár, engedve a kísértésnek, úgy dönt, akarja a tudást és az öröklétet. Lucifer a szabadságot hozza el, a lehetőséget a valós döntésekre, abban a nemesebb értelemben vett küzdelemre teremt lehetőséget, amely sajátja is, mert - *Nemes, de terhes önlábunkon állni*. A jó az, ami nehéz, ami növeli a hatalom érzését, elsősorban is önmagunk felett, jó az, ami növeli magát a hatalmat. Ki tudná ezt jobban a folyton elbukónál? Lucifer, ha a teremtésben egyenrangú fél, mint állítja ismeri a hatalmat. Ádám és Éva tehát szakít a tudás fájának gyümölcséből, de Lucifer hiába tudhatja magáénak az örök élet fáját is, az Úr másodszor is beavatkozik, megfosztja Lucifert – és így az *embert* is – a tulajdonának másik felétől.

Miért? Isten másodszor avatkozik be a tökéletesnek alkotott *gépezetbe*, saját ígérését is megszegve. A tudás hasonlónak tesz Istenhez. Az Úr másik ismérve, az öröklét tehát semmiképp sem juthat az ember kezébe, ezért érkezik a kerub, ezért üzetik el az ember a paradicsomból. Már Lucifernek is azért kell elhagyni az eget, mert magát az Istennel egyenrangúnak jelöli meg. A teremtés ellentéte, gátja és okozója a mindennek felett álló isten képét sérti. „S mi történt? Az agg Istent pokoli félelem kerítette hatalmába. Legnagyobb melléfogása maga az ember lett, egy vetélytársat teremtett magának, hisz a tudomány hasonlónak tesz Istenhez – vége a papoknak és az isteneknek, ha az ember tudományossá válik! – Morál: a tudomány az önmagában véve tiltott dolog – egyes-egyedül ez tiltott. A tudomány az első bűn, minden bűnök csírája, az eredendő bűn. Egyedül ez a morál. – »Nem szabad tudnod«: – a többi ebből következik.” (Nietzsche 2007 82. p.) Lucifer Istennel ellentétben nem avatkozik a világ eseményeibe. A történelmi színeket nem ő válogatja majd össze, a pesszimista hangulatot, melyet sokan rónak fel Madáchnak nem Lucifer, hanem a történet/történelem maga teremti meg. Lukács György Madách tragédiája című vitairatában így ír: „Nem lehet az elfogulatlan olvasó vagy néző szempontjából kétséges, hogy ez a perspektíva – Mármost Madáché – sötéten pesszimista ... Nem ad feleletet Arany János magyarázata sem, melyet azóta sokan utána mondtak, hogy t.i. az emberiség történetét ábrázoló jelenetek nem a történelem valóságát mutatják be, hanem Lucifer megrontó szándékait.” (Lukács 1998, 6-7. p.) Lukács végül arra a következtetésre jut, hogy Madách eredendően pesszimista, nem pedig Lucifer torzítja el az álmodott képeket, ahogyan azt Arany magyarázata alapján vélhetnénk.

Ez utóbbival egyet kell értek, Lucifer cselekvő szereplő ugyan, ám szerepe annál szerényebb, semhogy a színeket befolyásolná. A történeteket még Ádám döntései sem változtatják meg, a világ folyása zavartalan, s mikor már mint külső szemlélő érkezik a falanszter világába, és Éváját látva beavatkozna Lucifernek azért kell megállítani az álomképet, hogy az álom hű legyen a madáchi valósághoz. „Amikor a falanszterben Évától elszakítják gyermekét, és Ádám haragjában cselekvően akar közbelépni (»Hah! hozzá ne nyúljatok! Amott van egy kard, megtanítalak, hogy kell kezelni«) – Lucifer tüstént közbelép és megakadályozza ebben: »Álomkép ne mozdulj!« Az álombéli cselekvés nem változtathatja meg a kitalált jövő eseményeinek folyamatát.” (András 1983, 145. p.) S ugyanígy a kitalált történelmi színek sem. Ugyanakkor Madách Imre véleményem szerint cseppet sem pesszimista, a leírt világ azzal együtt, hogy a fantázia terméke mégis hű képet ad a valóságról. Madách továbbá hitt a fejlődésben, ahogy az a Lukács által is idézett leveléből kitűnik. A mű fő gondolatának a következőt jelöli: „Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy amint az ember iszentől elszakad s önerejére támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb és legszentebb eszméin végig egymás után cselekszi ezt.” (András 1983, 21. p.) Az idézett sorok Madáchnak abból a leveléből származnak melyet Erdélyi kritikájára válaszul írt. A szerző világosan fogalmaz, ritka szerencsés helyzetben van tehát az, aki a szándékát kutatja. Az értelmezések szabadságát azonban véleményem szerint a szerzői szándék ilyen világos megjelölése sem korlátozza.

„Istent pokoli félelme nem akadályozta meg abban, hogy fondorlatos legyen. Hogyan védjük meg magunkat a tudománnyal szemben? hosszú időre ez lett fő problémája. A válasz: ki az emberrel a Paradicsomból! A boldogság, a tétlenség gondolatokat szül – minden gondolat rossz gondolat... Az embernek nem szabad gondolkodnia. – S az „önmagában vett pap” kiötli a szükségét, a halált, a terhesség életveszélyét, mindenfajta nyomorúságot, öregséget, fáradságot s mindenekelőtt a betegséget – mindez pusztán csak eszköz a tudomány ellen folytatott harcban! A szükség nem engedi meg az embernek azt, hogy gondolkodjon... S mégis! Szörnyűség! A tudás műve a magasba tornyosul, az eget ostromolja, s istenek alkonya lőn – tenni kell valamit! – Az agg Isten kigondolja a háborút, megosztja a népeket, s eléri, hogy az emberek kölcsönösen pusztítsák egymást (– a papoknak mindig is szükségük volt a háborúra...) A háború – egyebek között a tudomány nagy rendbontója! – Hihetetlen! A tudás, a pap uralma alóli emancipálódás még a háborúk ellenére is egyre nő. – S az agg Isten végső elhatározásra jut: „az ember tudományossá vált – nincs más hátra, vízbe kell fojtani! „”(Nietzsche 2007 82. p.) A Nietzsche által felsorolt szörnyűségek mindegyike helyet kap a tragédiában is, nem is lehet másként, hisz a történelmi színek híven követik a valóságot. Ez a gondolat jellemzi az Urat a tragédia egészében, a kezdetektől az utolsó sorokig, igaz tevőlegesen csak a már említett két alkalommal hágja át a maga szabta határokat.

Ádám kérdéseire - *Oh, mondd, oh mondd, minő sors vár reám: /E szűk határu lét-e mindenem,* - ez Isten válasza: *Ne kérdd /Tovább a titkot, mit jótekonnyan /Takart el istenkéz vágyó szemedtől.* meglátásom szerint az arasznyi lét nemhogy nem akadályozza meg az embert a tudás kiteljesítésében, hanem ösztökél a minél teljesebb és gyorsabb megismerésre. Lucifer ezzel szemben látszólag aktív szerepet visz, minden színben szerepel, majd' minden színben beszél. Mégis, a beavatkozás hiánya jellemző, az, hogy rombolás, szándékos legalábbis, nem történik a műben. Lucifer kapcsán legfeljebb entrópiáról beszélhetünk. Isten mellett (*Küzdj és bízva bízzál!*) Lucifer ad reményt az embernek (Striker1996):

*De hogyha látjátok, mi dőre a cél,
Mi súlyos a harc, melybe útatok tér;
Hogy csüggedés ne érjen emiatt,
És a csatától meg ne fussatok:
Egére egy kicsiny sugárt adok,
Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
Egész látás - s e sugár a remény. -*

Ádám, elhagyatva istenétől önerejére próbál támaszkodni. Önmagának definiálása is a hatalom megragadásában érhető tetten: az *én vagyok* jelentése számára: akinek hatalma van e föld felett.

*Ez az enyém. A nagy világ helyett
E tér lesz otthonom. Birok vele,
Megvédem azt a kártevő vadaktól,
És kényszerítem nékem termeni.*

A harmadik szint ez teszi talán mind közül a legfontosabbá. Itt „közli ugyanis velünk Madách a mű alapeszméjét: az előző szín végén Ádám önként, a maga (már szabad) akaratából elszakad Istentől, most önerejére támaszkodva cselekedni kezd.” (András 1983, 232. p.)

Lucifer megmutatja a rejtett erőket, megidézi a föld szellemét. A hatalmas erő megszelídül, tünde alakokká válik. Ádámon erőt vesz a már említett türelmetlen tudni vágyás: *Hagyj tudnom mindent, úgy, mint megfogadtad.* Lucifer türelemre int, megmutatja az élet teljességéhez vezető utat, mely az emberi nem egésze által érhető el:

*Portested is széthulland így, igaz,
De száz alakban újolag felélsz.
És nem kell újra semmit kezdened:
Ha vétkezel, fiadban bűnhődöl,*

*Köszvényedet őbenne folytatod,
Amit tapasztalsz, érzed és tanulsz,
Évmilliókra lesz tulajdonod.*

Ez a fajta öröklét Ádámnak túl kevés - pedig Lucifer intése ezúttal reménysugár lehetne számára.

A negyedik szín kezdetén Ádám az isteni dics megtestesítője, hatalmas, erős fáraóként jelenik meg. A trónon ülő fáraó Isten alakjára emlékeztethet minket. De Ádám máris érzi az űrt magában, a hatalom, a dicsőség, csakúgy mint korábban az istené, csalóka. Az égben a dics üres, állandó, de unalmas, ahogy azt Lucifertől megtudtuk. Ádám hatalma és léte üres, mert a küzdelem, amivel megszerzi nem sajátja, s azonfelül mulandó is e dicsőség. Ádám hihetné egy percre, hogy a hatalom és dicsőség teljességéhez ért, ám akkor az űr benne a szeretet hiányának érzetévé válik. Hogy betöltsen ez a hiányt, mindent felad, törekvéseinek első próbálkozását végül Éva buktatja meg, azzal, hogy a hatalom eldobására bírja: *Úgyis mit ér az a rideg dicsőség,/Hideg kígyóként mely közénkbe csúsz?* . Ádámot mégsem hagyja nyugodni a becsvágy, s arra kéri Lucifert, mutassa meg, mi marad a hírből századok múlva.

Lucifer ismeri az ellenpontokat, nem rejti el ezeket Ádám elől sem. A dicsőség mulandósága, a jóakarát hiábavalósága, a tömeg hálátlansága nem a gonosz találmánya, hanem emberi tulajdonságok. Az, hogy erre nem tudja még felnyitni az ember szemét, kudarc ugyan, de lényéből fakadóan Lucifer mindig újult erővel kel fel, hogy folytassa munkáját.

Éva szerepe ebben a színben is az édenbelihez hasonló. A nő, aki a „helyes” útról eltérít. Előbb a „bűnre” csábított, itt a hatalom eldobására.

A szín végére Ádám kiábrándul a hatalom ígézetéből, elveszté Évát is, és új eszményt talál a szabad államban, a társadalom közös dicsőségében. Ezt az új értéket hivatott képviselni az ötödik szín, Athén.

Az új helyszínen sokáig nem jelenik meg sem Ádám, sem Lucifer. Fontos látni, hogy Lucifer Évára ugyanúgy álmot bocsájtott, mint Ádámra, és a tragédiában ugyan kétségtelenül kisebb szerep az övé, ebben a színben mégis Éva az, akin keresztül a történet íve megérthető. Éva azonban nincs tudatában az álomnak, Ádám és Lucifer végig önmaga, és egymást felismerik, Éva csak az adott szerep szerint viselkedik.

A demokrácia abban a valóságos formájában jelenik meg, ahogy azt ma is ismerjük. A tiszta és nemes eszmék helyett a napi szükség, a kényszer, az irigység, a kiválók, hatalmasok és győztesek elpusztításának vágya vezeti a szavazókat és szónokokat. Még maga Éva sem hisz feltétlenül Ádámban. Miltiadész győz Marathónnál, Athénban mégis árulással vádolják. A győztesen hazatérő

hadvezérnek azt kell tapasztalnia, hogy a nép csak félelmében hódol neki, és amint arra lehetőséget lát elpusztítja legnagyobb fiát. Lucifernek szinte meg sem kell szólalnia a színben, az emberi viselkedés önmagáért beszél. Csak a végső következtetést kérdi Ádámtól:

Lucifer

Kijózanodtál-é hát?

Ádám

Oh, nagyon!

Lucifer

Átláttad-é, hogy a bódúlt tömegnek

Nemesb ura voltál, mint ő neked?

Ádám

Lehet, de mind a kettő kárhozat;

Más név alatt a végzet ugyanaz.

Hiú törekvés azzal küzdeni,

Nem is fogok. - Aztán miért, miért is

Vágynék magasra bármi hő kebel?

Éljen magának, és keresse a kéjt,

Mellyel betölti az arasznyi létet,

A hatalomról, dicsőségről itt mondd le Ádám végleg, az életnek új értelmet keres az élet élvezetében.

Rómában eltűnik a nagyság vágya. Ádám nem alkot, nem teremt új rendet. Lucifer Ádám nemes eszméit eddig nem támadta, csupán rámutatott azok árnyoldalára, a megvalósulás mikéntjére. Évában viszont olyan isteni ajándék testesül meg, amelyre kezdetektől fogva figyelnie kellett: a szeretet, a kapocs, amely Ádámot Évához fűzi. A római események ezt a szálát próbálják eltépni. Nem Lucifer támad a szeretetre, annak értéke az ember viselkedése folytán kérdőjeleződik meg. E helyt újfent megbukik azonban a tagadás, a szín végére nem is óhajt már mást az ember, mint a szeretetet és testvériséget. De minden gondolatot agyonnyomnak végül a „törvényei”.

Amíg Ádám csak a tudásra építve alkotott, piramist vagy épp szabad államot, addig Lucifer könnyedén mutatott rá a megvalósulás hibáira. A szeretet ellen indított támadása látszólag sikertelen, a római színt Konstantinápoly követi. Megvalósul hát a szeretet vallásának uralma. Mégis azt látjuk, hogy a szeretet dogmává válik. Olyan dogmává mely saját híveit pusztítja el, és elválasztja Évát – a szeretethívőt – a valós szeretettől. Lucifer nem habozik megjelölni a helyes utat, rámutatva a konok hit hiábavalóságára:

*Ah, épp a szent tan mindig átkotok,
Ha véletlen reá bukkantatok:
Mert addig csűritek, hegyezitek,
Míg örültség vagy békó lesz belőle.*

A máglyahalál hiábavaló, mi több, kifejezetten káros, önigazolásul szolgál a vak hit számára. „Az, hogy a *mártírok* bizonyítanak valamit egy ügy igazságát illetően, oly kevésbé igaz, hogy még azt is kétségbe vonnám, hogy akár csak egy mártírnak is köze volt az igazsághoz valaha” (Nietzsche 2007, 92. p.) Lucifer szerepe, a tagadás, a mást mondás képessége talán itt világosodik meg Ádám előtt először, mint pozitív tulajdonság. A valóban mást mondás képessége nem önmagáért való, hanem az igazság keresését szolgálja. Egy „i” miatt Ádám nem megy a máglyára. A keresztény hit a világot meglehetősen mereven osztja jó és rossz félre. Az alkotás Istené, a pusztítás a gonoszé. Olyan értékeket rendelnek az igen és nem mellé, hogy azok közül való választás lehetősége is önmagában bűnként fogalmazódik meg.

Vannak azonban más ellentét-felfogások is. A ma már mindenki által ismert jin és jang a világ egyfajta ábrázolása. Ebben a képben az egymással ellentétes tulajdonságok nem csak hogy nem jók vagy rosszak, de önmagukban hordozzák a másik felet is. Lucifer, mint tagadó szellem nem csak a rombolást, az elvek elvetését képviseli. Ahol a kiábrándultsággal találkozunk, ott saját értéket teremt, mint például Rómában a kéjt, a hiábavaló harc helyébe. Konstantinápolyban sem Lucifer az, aki a hitet lerombolja. A máglyahalál, a zárda nem a tagadásból, hanem az igenlésből ered. Jó és rossz, mint abszolút ismérv tehát nem alkalmazható a két szemben álló szellemre, legalábbis a tragédiában, annak ellenére, hogy a mű morális világképe a keresztény bipolaritáson alapul. A valódi szabad akarat, a szabad döntéshozatal, a szabad választás feltételezi, hogy ismerjük a lehetőségeket. A lehetőségek valódi ismeretéhez viszont nem kapcsolódhatnak előre eldöntött értékítéletek - kvázi választások. Már láttuk, a tudás bűnként jelenik meg, Isten a tudást ugyanúgy nem szánta az embernek, ahogyan az örök életet sem. Lehet-e csodálkozni azon, hogy a megismerés helyett készen megállapított dogmákat ajánl fel és feltétlen vak hitet követel meg?

Ádám a hatalom, dicsőség, kéj és a szeretet után a tiszta észbe, tudásba veti hitét. A prágai szín ezt az új reményt jeleníti meg. A tudomány éppoly elszigetelté és magányossá válik, mint amilyen misztikussá vált a szeretet Konstantinápolyban. Nem kérdés, állítás van ezekben a sorokban:

*Kétséges rang-e hát szellem, tudás?
Homályos származás-e a sugár,
Amelly az égből homlokomra szállt?
Hol van nemesség, más ezen kívül?*

A kérdés az:

*Óh, jó-e kor, mely e rideg közönyt
Leolvasztandja, s mely új tetterővel
Szemébe néz az elavult lomoknak,
Biróul lép fel, büntet és emel,*

Ádám álomba merül. A forradalomról szőtt álma utáni ébredés az, ami szó szerint is felnyitja a szemét, és megadja a választ, Lucifer pedig elfogadja azt. A múlt korok tudását Kepler a tanítványával tűzre vetteti. Megszabadul az előítéletektől, új világot alkotni vágyik.

A korábbi

*Mely új erőt szül, új világot ad,
Hol a lélek magában nagy lehet,
Hová, ki bátor, az velem jöhet.*

sorokra is válaszol Ádám, mikor tanítványához szól, megtudjuk, ki az a bátor:

*Ki még nem nézett a vésznek szemébe,
Ha hátrál, gyáva. A próbált vitéz
Bátran mellőzi a kötekedőt,
Bátorságához nem férhet gyanú. -
Fogd hát e sárgult pergamenteket,
E főliánsokat, miken penész ül,
Dobd tűzre mind. Ezek feledtetik*

*Saját lábunkon a járást velünk,
És megkímélnék a gondolkodástól.
Ezek viszik múlt századok hibáit
Előítéletül az új világba.
A tűzre vélők! és ki a szabadba.*

Új tanokat hirdetni, a régiek igazságát, a dogmákat jóról és rosszról elvetni a legnagyobb bátorságot igényli. Ezt a felismerést Lucifer sugallta. Ádám ezekkel a szavakkal máris abba a korba lép, amely *Szemébe néz az elavult lomoknak,/Biróúl lép fel, büntet és emel.* Nemet mond a múlt, a kinyilatkoztatásra. Olyan küzdelmet választ, mely önmagáért való és így méltó társává válik Lucifernek. A párizsi színben Lucifer nem szólal meg, és Ádám éppen itt érik meg.

London Ádám színhelye, Madách jelene. A szabad akaratú ember teremtette világ, ahol *nemes, de terhes önlábunkon állni.* Érdekessége, hogy a színben Lucifer az, aki az ember korábbi vágyait felemlegeti, hiányolja. Ádám ugyanakkor lelkesen üdvözlí a kort: *Ez az, ez az, miért mindég epedtem.* Csak a szépet és jót látja a nagyság nézőpontjából. Odafentről, a toronyból úgy szemlélheti a várost, ahogy az Isten tekint le az égből. Alászállva a részletek is jól látszanak majd. A tudás és a szabad akarat illúziója az embert valóban hasonlónvá teszi istenhez egy szempontból. A világ

*Szép a magasból, mint a templomének,
Bármily rekedt hang, jajszó és sohaj
Dallamba olvad össze, míg fölér: -
Így hallja azt az Isten is, azért
Hiszi, hogy jól csinálta e világot.
De odalent másképpen hallanók,
Hol közbeszól a szív verése is.*

Az emberből pont az veszik ki, ami naggyá tehetné: a küzdés vágya, az akarat. Lucifer eddig sem a „nő-könnyek” ellen küzdött. Célját határozottan adta meg: küzdezt kívánt, diszharmóniát, de céllal: új világot teremtenő akartra vágyott. Ádám új világa, London, gátak nélkül való. Ez a korlátlan verseny nélkülözi a felügyeletet, sem a hit, sem a tudás nem gátolja már. Visszáságaiban Madách kora kapitalizmusa, mohó és elvtelen életmódja felett is ítéletet mondott. Végül Ádám koncentrált tudást, szabályozott együttműködést kíván, szeme tisztán lát, a gátat hiányolja,
- *Ez új rend közt is. Az emberkebel/Korlátot kíván, fél a végtelentől,* - mert a káosz, mely a szabad

akarat korlátlanóságának szülötte rosszabb, mint a korábbi rendek. Egyedülként az arasznyi lét az, ami rendet teremt ebben a káoszban. De Lucifer, mint a tagadás szelleme, a káosz felett győzedelmeskedő új rendet is tagadni fogja:

*S míg emberszív van, míg eszmél az agy,
S fenálló rend a váagnak gátat ír,
Szintén fog élni a szellemvilágban
Tagadásul költészet és nagy eszme.*

Ezért mutatja meg Lucifer Ádámnak Évát. A rend, amit Ádám kíván, éppúgy ellene van Lucifernek, ahogyan az Úr alkotta mechanikus világ, ráadásul Ádám óhajtott rendje éppoly önhitt is egyben. Lucifer ezért egy régi értéket mutat fel. Felnyitja Ádám szemét, aki így másodszor is szellem szemekkel láthatja a világot. Minden és mindenki alá van vetve a halálnak. Ádám nem kapta meg a tudás mellé az élet fájának gyümölcsét, a tudásba kell kapaszkodjon, attól várhat nagyságot. Az előzményeket ismerve látszólag paradox, ahogy Lucifer Évára mutat. Évára, aki a halált is megveti (Striker 1996):

*Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:
A por hull csak belé, e föld szülötte,
Én glóriával átallépem azt.*

A falanszterben megtörténik az összegzés. Lucifer és Ádám a tudós segítségével részben a múzeum bejárása, részben a séta során összegzik a korábbi társadalmak tanulságait. A falanszterben azonban nem az Ádám által vágyott összehangzó értelem, hanem egy régi-új, mindennél erősebb szükség diktál. Az emberi nem a világvégéhez közeledve a létért küzd, az emberi haladás eszközzé válik cél helyett. A létet nem csak nap kihűlése fenyegeti, de maga a tudomány is:

*Él, ami hasznos, és mit ekkorig
A tudomány pótolni nem tudott*

Ez az eszme nem tűr ellentmondást, lehetetlenné tenné a tagadást. Az egyformaság világában nincs helye az egyénnek, a kétkedőnek, a művésznek. Az egyformaság, hasznosság, mint

a társadalom feltétele jelentkezik. A falanszter polgárait és tudósait a kényszer hajtja és nem az eszme. Kiderül a színből az is, hogy Ádám a teljes történelmet bejárta, nem csak a bemutatott színeket. Ismerősként üdvözlí azt a Luthert, Cassiust, Plátót, és Michelangelót akik Évával együtt a tagadást képezik ebben a színben. Ádám újfent csalódik saját eszméiben. A tömeg, a nyáj, megveti, elúzi vagy elpusztítja a kiválókat. „Az emberiség *nem* fejlődik a jobb, az erősebb vagy a magasabb rendű felé úgy, ahogyan azt manapság hiszik. A „haladás” modern eszme csupán, vagyis hamis eszme.” (Nietzsche 2007, 11. p.) Az *újólág felélő*, szerencsés egyedi esetek, a magasabb rendű teljesítmények lehetősége veszik el ebben az új rendben. A falanszter sajátos logikája megköveteli az egyéniség feladását. Az egyéni hatalmat, a köz javát, a kéjt, hitet, polgár erényt mind feladva a haszonelvűség szigorú szabályai szerint él. A XIX. századi utilitarizmustól eltérően a hasznosság elsőrendűvé tételét nem az örömelev adja a falanszterben, hanem a pusztulástól való félelem, eszme a megélhetés. A tudós viselkedéséből mégis látszik, a hiúság és becsvágy örök.

A következő jelenet Ádámot döntés elé állítja. Az úrben nincs társadalom, amelyet hatalom, szeretet, tudás vagy kényszer kovásza tartana egyben. Nincs itt Éva sem, hogy az éden késő sugara legyen. Ádám és Lucifer az úrben távolodik a Földtől. A falanszterben a léthez való ragaszkodás „szennyezte be” a tiszta tudást. Ádám magáévá teszi Lucifer álláspontját, amikor a Föld szellemével is szembe száll:

*Dacolok véled, hasztalan ijesztesz,
Testem tiéd tán, lelkem az enyém,
A gondolat s igazság végtelen,
Előbb megvult az, mint anyagvilágod.*

Ádám bukásában is csak Lucifer folyton elbukó alakja nyer új formát. Ádámot, miután dacolt a föld szellemével, megérintette a megsemmisülés. Eszmél, és él megint. Hogy mennyire világos előtte Lucifer igazsága azt jól mutatja, hogy a tanulság nem a behódolás, hanem a csaták újbóli vállalása. Ez a kérlelhetetlen dac, a tagadás, minden látott kor és minden bukott eszme ellenére való küzdeni vágyás az, amit Lucifer oltott az emberbe.

Az eszkimó színben Ádám megtört aggastyán, akárcsak otthona, a Föld, megfáradt. Látja fájának végnapjait, visszatér bölcsőjéhez, a kerthez, amit egykor úgy nevezett „enyém”. Nem egy-egy eszme győzedelmeskedik a többi felett, mind kivesztek már. Az ember belső, eredendő énje tör felszínre az eszkimóban. A szabad akarat feltételei nem állnak rá, a fizikai kényszer, az éhség szabja meg tetteit. Az élet célja már csak önmaga, első, hogy a gyomor tele legyen. Ádám szembesülve ezzel meginog.

Lucifer és Ádám újra a pusztában állnak. Egy egész történelem bejárása után Ádám a döntés meghozatalára készül, Lucifer visszavonul, nem ítéli meg a történeteket. A tagadás szelleme megkísérelte bizonyítani a teremtés hiábavalóságát, leleplezni Istent. Soha nem kényszerítette Ádámot azonban olyan szerepbe, amely rosszat feltételez. Nem történik pusztítás, csak pusztulás. Ez a világ rendje, az entrópia.

Az ember a világban erre a sorsra teremtett, s onnantól fogva, hogy eszmélt, ezzel a sorssal dacolt, küzdött. Lucifertől származik a tudás. Lucifer volt az, aki örökös ellentmondásával folyamatosan új harcokra tüzelte Ádámot. A küzdelem hiábavalónak tűnhet, mégsem reménytelen:

Megállj! mi eszme villant meg fejemben -

Dacolhatok még, Isten, véled is.

Bár százszor mondja a sors: eddig élj,

Kikacagom, s ha tetszik, hát nem élek.

Éva bejelentése után – miszerint gyermeket vár – már nincs ebben a helyzetben Ádám, döntése nem csak magára vonatkozik, mondhatjuk, nem szabad, kényszernek enged. Lucifer hiába említené most már a végigálmódott történelmet, nagyságot, hitet. Isten pedig nem ad válaszokat, Ádám most már nem csak saját, de fajtája sorsa felett is aggódik, egyetlen mentsvárává a vakhit és bizalom válik.

Ádám bukása az első tragédia. Lucifer már a tanítás megkezdésekor felajánlja Ádám számára: *száz alakban újjólag felélsz*, így Ádám bukása is Lucifer sorsához válik hasonlóvá, szüntelen és ismétlődő tragédia sorozattá válik. A második tragédia a fényhozóé. Lucifer felkelti Ádámban a becsvágyat, világosságot gyűjt az agyában és ráveszi, hogy szerezze meg a tudást. Az édeni gyapjas állati létből még ki sem lépő ember már a döntés latolgatásával bűnössé válik az eszményképnek tartott Isten szemében. Mindazonáltal vallom, hogy „a nagy szellemek szkeptikusok. ... A szellem erejéből és túlerejéből eredő állhatatosságot és a *szabadságot* a *szkepszis* bizonyítja.” (Nietzsche 2007, 94. p.) Lucifer is ilyen szkeptikus, és az embert a tragédia jelenetei hozzá hasonlóvá teszik. A felszabaduló ember megismeri a szabadság igényét és sorra a színekben ezt üzi és hajszolja. Lucifer még a csalódás ellen is felvértezi tanítványát és megajándékozza a reménnyel – az önmagába vetett hittel. Ádám még azt is felismeri az űrjelenetben, hogy az ember célja e küzdés maga. Lucifer minden igazsága és Ádám minden tanulsága ellenére az első ember fejet hajt, megtörik, és a küzdelmet feladja, számomra ez a fényhozó tragédiája. Ez a tragédia hordozza számomra a Tragédia igazi mondanivalóját a ma számára.

- András L. 1983. A Madách rejtély. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Lukács Gy., Rónai M. A. 1998. Lukács György Madách tragédiája és Rónai Mihály András Madách-Lukács c. vitairata. Glória Kiadó, Budapest.
- Nietzsche, F. W. 2010. Jón és gonoszon túl. Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő.
- Nietzsche, F. W. 2007. Az Antikrisztus. Attraktor, Máriabesenyő – Gödöllő.
- Schopenhauer, A. 1991. Az akarat szabadságáról. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest.
- Striker S. 1996. Az ember tragédiája rekonstrukciója I. Szerzői magánkiadás, Budapest.